

ნესტან სულავა

ქართული წარწერების სახისმეტყველება (ჯავახეთის ეპიგრაფიკის მიხედვით)

ლაპიდარული და ფრესკული წარწერების წყარომცოდნეობით-ისტორიოგრაფიულ მნიშვნელობას განსაზღვრავს მათში დაცული ცნობების ღირებულება ამა თუ იმ ისტორიული მოვლენის, ისტორიული პირის, ტაძრის მშენებლობის და სხვა პოლიტიკურ-სოციალური ვითარების შესახებ. მათი საშუალებით შესაძლებელი ხდება ისტორიულ მოვლენათა, ისტორიულ პირთა და ძეგლთა დათარიღება, ცალკეული წარწერის მნიშვნელობის განსაზღვრა. ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლების ფონდი ძალზე მდიდარია: ლაპიდარული, ჭედური, ფრესკული, ნაკაწრი და ნაქარგობებზე შესრულებული წარწერები; სამეცნიერო ლიტერატურაში წარმოდგენილია ქართული წარწერების კლასიფიკაცია შინაარსობრივი თვალსაზრისით: საამშენებლო, მემორიალურ-მოსახსენებელი, იურიდიული, საყოფაცხოვრებო, ქრონიკალური შინაარსის და სხვა ტიპის წარწერები. ლაპიდარულ, ფრესკულ, ჭედურ, ნაკაწრ და ნაქარგობებზე შესრულებულ წარწერებს, თავისთავადი მნიშვნელობის გარდა, ლიტერატურათმცოდნეობითი და სახისმეტყველებითი ღირებულებაც აქვთ. კერძოდ, ისინი, არცთუ იშვიათად, სარგებლობენ ბიბლიური წიგნებით, როგორც ძველი, ისე ახალი აღთქმის წიგნებით, და, შესაბამისად, ბიბლიურ მოტივებს, ალუზიებს, ხატ-სახეებს ასახავენ, საღვთისმეტყველო საზრისის გამოხატავენ. ჯავახეთის ლაპიდარული წარწერების ამ თვალსაზრისით კვლევამ საკმაოდ მნიშვნელოვან დასკვნებამდე მიგვიყვანა.

წარწერებში გამოიკვეთა ის თემატიკა და მოტივები, რომლებმაც ამა თუ იმ წარწერის შესრულებისას ითვალისწინებდნენ. ბიბლიური და საღვთისმეტყველო საზრისის შემცველი წარწერები რამდენიმე ტიპისაა: 1. წარწერებში აღნიშნულია, თუ ვის, ღმერთს ან რომელ წმინდანს მიმართავს წარწერის შემსრულებელი თხოვნითა და სულის ხსნის ვედრებით; 2. სამყაროს

ქრისტიანული აღქმა და მისი ამსახველი წარწერები; 3. ბიბლიურ-ევანგელური ეპიზოდების ასახვა და ალუზია; ბიბლიურ პერსონალიათა ხსენება; 4. სოფლისა და ზესთასოფლის მკვიდრთა სულიერი მომავალი; 5. შენდობისა და შეწყალების მოტივი; 6. ესქატოლოგიური თემა და განკითხვის დღის მოლოდინი; 7. კრულობისა და წყევლის თემა; წარწერებში შემონახულია პოლიტიკურ-სოციალური თვალსაზრისისა და ინფორმაციის შემცველი ცნობები, რომლებშიც ყველა ზემოჩამოთვლილი სახისმეტყველებითი ასპექტი წარმონ- დება.

1. წარწერებში ხშირად გვხვდება ღმერთისადმი, ყოვლაწმინდა ღვთისმშობლისა და მფარველი წმინდანებისადმი მიმართვა. ზედა ვარძიის XI საუკუნის წარწერა, ლიპარიტ ერისთავთ ერისთავის წარწერა, ყოვლაწმინდა ღვთისმშობელს, დედას ღვთისას, სოხოვს ლიპარიტ ერისთავთ ერისთავისა და მისი შვილების მეოხებას, რათა „დღესა საშინელსა“ პირნათელი წარდგეს ღვთის წინაშე: „*ქ. დედაო ღმრთისაო, მეოხ ეყავ ერისთავთ ერისთავსა ლიპარიტს და შვილთა მისთა, დღესა საშინელსა რომელმან გულსმოდგინებით აღვიშენა წმიდაი ესე ეკლესიაი, ამენ*“ (№ 53).¹ განძის ქვედა ეკლესიის წარწერაც, ასევე, ყოვლაწმინდა ღვთისმშობელს მიემართება: „*ქ. ღმრთივ გკრგვნოსანი მეფობაი გიორგისი, ლაშქარნი და სამეფო დაიფარენ, დედაო ყოველთა მკსნელისაო*“ (№ 29). გავეთის X საუკუნის წარწერაში მისი შემსრულებელი წმ. გიორგი მთავარმოწამეს შესთხოვს ფოფისადმი მეოხებას ორსავე სოფელში: „*წმიდაო გიორგი მთავარმოწამეო, მეოხ ეყავ ორთავე ცხორებათა ფოფს*“ (№ 25). სოფელ ფარავანთან ახლოს მდებარე ქვაჯვარზე შესრულებული XII საუკუნის დათვის წარწერა მოგვითხრობს: „*შვილნო ღმრთისანო, ქრისტიანენო, საწყალი დათვიაი ლოცვასა გვედივარ*“ (168).² აქ ყურადღებას იქცევს არა მხოლოდ დათვის საწყლად მოხსენიება, არამედ ვედრების აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეული „გვედივარ“, იგი იშვიათ ზმნათა რიგს განეკუთვნება; საინტერესოა მისი გრამატიკული ფორმა. ამ სიტყვას ვხვდებით გიორგი მერჩულის ჰაგიოგრაფიულ თხზულებაში, რომელშიც იერუსალიმში

¹ ლიპარიტ ერისთავთ ერისთავის წარწერისა და სხვა წარწერების ნომრები ტექსტშივე მითითებულია შემდეგი გამოცემის მიხედვით: ჯავახეთის ეპიგრაფიკული კორპუსი. წიგნი გამოსაცემად მოამზადეს და გამოკვლევები დაურთეს ვალერი სილოგავამ, ლია ახალაძემ, მერაბ ბერიძემ, ნესტან სულაგამ, როინ ყავრელიშვილმა. თბ. 2012.

² „გვედიას“ შესახებ იხ. თ. ხაუომია. ანდერძ-მინაწერთა შენდობის ფორმულა „გვედი“. ქართული წყაროთმცოდნეობა. II. თბ. 1968.

მყოფი მამები წმ. გრიგოლ ხანცთელს დედა ეფროსინეს ავედრებენ: „*მამო, გვედა ეფროსინე, დაო ჩუენი, ღმრთისა სიყვარულისათჳს იკითხეთ...*“.³

2. ცნობილი ფაქტია, რომ ხუროთმოძღვრული ძეგლები სამყაროს სიმბოლურ არსს გამოხატავენ. ამიტომ ქრისტიანული ტაძრის ყოველი დეტალი, ყოველი გამოსახულება ადამიანის სულიერი სამყაროს წარმოჩენას ემსახურება. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს კუმურდოს ტაძრის ოთხი თითო სიტყვისაგან შემდგარი წარწერა: „*ადამ*“, „*ევა*“, „*ცაო*“, „*ქუეყანაო*“, რომლებშიც სამყაროს შექმნის პროცესი და ადამიანის მიერ სამყაროს აღქმა წარმოიდგინება. წარწერათა მეცნიერული აღწერილობა და პალეოგრაფიული ანალიზი მოცემულია ვ. სილოგავას მონოგრაფიაში „*კუმურდო, ტაძრის ეპიგრაფიკა*“.⁴

ვ. სილოგავას აღწერილობის თანახმად, X საუკუნის შუა წლების, კერძოდ, 964 წლის (ამ წლითაა განსაზღვრული კუმურდოს ტაძრის მშენებლობა) წარწერა „*ად/ამ*“ „ამოკვეთილია ადამის თავის სკულპტურული გამოსახულების გარშემო. გამოსახულება მოთავსებულია ტაძრის სამხრეთ ფასადის ნიშის ზედა ნაწილში. მას გარშემო 12 სხივიანი კონცენტრული რიგი დაუყვება. თავის გამოსახულება დაზიანებულია – ნასროლი ქვებით ძლიერ ატკეცილია მისი ზედაპირი. წარწერის 2-2 ასო ამოკვეთილია გამოსახულების ორივე მხარეს. განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს“.⁵ დავიმოწმებ ევას გამოსახულებისა და წარწერის აღწერილობასაც ვ. სილოგავას მონოგრაფიიდან: წარწერა „*ევ/ა*“ „ამოკვეთილია ევას თავის სკულპტურული გამოსახულების გარშემო. გამოსახულება მოთავსებულია ტაძრის ჩრდილოეთ ფასადის ნიშის ზედა ნაწილში. გარშემო მას დაუყვება 26 სხივიანი კონცენტრული რიგი. გამოსახულება დაზიანებულია – გამოქარგული და გადაცრეცილი. წარწერის 2 ასო ამოკვეთილია თავის მარცხნივ (აქედან პირველი გადასულია) და 1 – მარჯვნივ (ეს უკანასკნელი ფილის კიდეზეა, ისე, რომ აქ Y-სათვის ადგილი არ არის). განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს“.⁶ პრობლემის უკეთ წარმოჩენის მიზნით დავიმოწმებ ცისა

³ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. I. დასაბეჭდად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ლ. ათანელიშვილმა, ნ. გოგუაძემ, ლ. ქაჯაიამ, ც. ქურციკიძემ და ც. ჯღამაიამ. ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით. თბ. 1963/1964, გვ. 303.

⁴ ვ. სილოგავა. კუმურდო. ტაძრის ეპიგრაფიკა. თბ. 1994, გვ. 50-52.

⁵ ვ. სილოგავა. კუმურდო, გვ. 50.

⁶ ვ. სილოგავა. კუმურდო, გვ. 50-51.

და ქვეყნის სიმბოლურ გამოსახულება-წარწერათა აღწერილობასაც ამავე წიგნიდან: წარწერა „ცად“ „ამოკვეთილია ცის სიმბოლური გამოსახულების – ადამიანის სკულპტურული თავის, მარცხენა მხარეს. გამოსახულება ჩასმულია ტაძრის აღმოსავლეთ ფასადის სამხრეთ (მარცხენა) ნიშის ზედა ნაწილში. მას ზემოდან დაუყვება 21 სხივანის კონცენტრული რიგი“,⁷ ხოლო „ქუეყანად“ „ამოკვეთილია ქვეყნის (დედაძიწის) სიმბოლური გამოსახულების – ადამიანის სკულპტურული თავის, ორივე მხარეს – პირველი ასო მარცხნივ და ბოლო 2 ასო მარჯვნივ (აქედან უკანასკნელი, მესამე ასო ამჟამად გადასულია). სკულპტურული გამოსახულება ჩასმულია ტაძრის აღმოსავლეთ ფასადის ჩრდილოეთ (მარჯვენა) ნიშის ზედა ნაწილში. მას ზემოდან დაუყვება 15 სხივანის კონცენტრული რიგი. წარწერას ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს“.⁸ იქვე მოცემულია გამოსახულებათა და წარწერათა ნახაზებიც.

ეს აღწერილობები საგანგებოდ მოვიხმეთ, რათა უკეთ წარმოჩენილიყო სიმბოლურ გამოსახულებათა შემოქმედისა და წარწერათა შემსრულებლის კონცეფცია; ვფიქრობ, რომ სიმბოლური გამოსახულებებისა და წარწერების საშუალებით ბიბლიური მსოფლშეგრძნება და სამყაროს აღქმის ერთ-ერთი ვარიანტი იკითხება. ცხადია, ადამისა და ევას გამოსახულებები შემთხვევით არ უნდა გაკეთებულიყო ცისა და ქვეყნის გამოსახულება-წარწერათა კონტექსტში. აქ შესაქმის თანდათანობითი პროცესი იკითხება. ბიბლიის პირველსავე წიგნში მოთხრობილია ღმერთის მიერ ცისა და ქვეყნის შექმნა უდროჟამო სამყაროში. ასევე უდროჟამო სამყაროში მეექვსე დღეს შექმნა ღმერთმა ჯერ ადამი და შემდეგ ევა, როგორც სამყაროს გვირგვინი. შესაქმის იერარქია დაცულია, ადამიანის შექმნა სამყაროს შექმნის ბოლო ეტაპია. ადამის ცხოვრებაში რამდენიმე პერიოდი გამოიყოფა, პირველია ევას გაჩენამდე სამოთხეში მისი მარტოღმყოფობის პერიოდი. მეორეა ევასთან ერთად სამოთხეში ცოლვით დაცემამდე ყოფნის პერიოდი, ხოლო მესამე არის სამოთხიდან განდევნის შემდგომი ცხოვრება. ტაძრის ნიშებში ადამისა და ევას გამოსახვა და მათი სახელების წარწერა სიმბოლურად გამოხატავს ადამისა და ევას განახლებულ ცხოვრებას ძე ღმერთის, მაცხოვრის სულიერი მისიის აღსრულებით, სამყაროს განმახლებლად მოვლინებით, მის მიერ კაცობრიობის ცოლვითა გამოსყიდვით, „ახალი იგი კაცის“ შემოსვით (ეფეს. 4, 24). ამიტომ იძენს ადამისა და ევას გამოსახულება-წარწერის გვერდით ცისა და ქვეყნის გამოსახ-

⁷ ვ. სილოგავა. კუმურდო, გვ. 51.

⁸ ვ. სილოგავა. კუმურდო, გვ. 52.

ვაც და წარწერაც სიმბოლურ ფუნქციას, რადგან მაცხოვრის მოვლინებამ შექმნა „ცაი ახალი და ქუეყანაი ახალი, რამეთუ პირველი იგი ცაი და პირველი იგი ქუეყანაი წარკდეს“ (გამოცხ. 21, 1). ადამი, ღვთის ხატად ქმნილი, როგორც კაცობრიობის ფუძემდებელი, და ევა, როგორც სიცოცხლის წყარო, გამოსახულნი არიან კუმურდოს ტაძარზე; ადამი იყო „პირველი იგი კაცი ქუეყანისაგან მიწისაი, ხოლო მეორე იგი კაცი უფალი ზეცით... და ვითარცა იგი შევიდოსეთ ხატი იგი მიწისაგანისაი, შევიდოსთ ხატიცა იგი ზეცისაგანისაი“ (I კორ. 15, 47; 49). ყოველივე ზემოთქმულის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, ერთი მხრივ, ადამ, ევა, ცაი, ქუეყანაი ორი სამყაროს – ზესთასოფლისა და სოფლის ერთიანობის სიმბოლოებია, თვით ტაძარი ამ ორი სოფლის ერთიანობის სიმბოლოა, რაც ტაძარში მყოფ ლიტურგიული ცნობიერების ადამიანის სულს ზეცისაკენ მიმართავს; მეორე მხრივ, კუმურდოს ტაძრის ხუროთმოძღვარი საკოცარი არა მხოლოდ ხუროთმოძღვრულ ხელოვნებაში, არამედ, როგორც მოსალოდნელი იყო, ღვთისმეტყველებაშიც ღრმად განსწავლულ და სახისმეტყველებითად მოაზროვნე პიროვნებად წარმოგვიდგება.

3. წარწერათა ნაწილი ეხმიანება ძველი აღთქმის ტექსტს: ლაპიდარულ წარწერებში მოიხსენიებიან ბიბლიური პერსონაჟები, რომელთა ხსენება სახისმეტყველებითი ფუნქციითაა დატვირთული. ბურნაშეთის წარწერა ასახავს დანიელის ხსნის, გადარჩენის ეპიზოდს ლომის პირისაგან დანიელის წინასწარმეტყველებიდან (დან. თ. 6), რასაც წარწერაში ნახსენებ მაშენებელთა სულთა ხსნის გამო ღვთისადმი ვედრების მისია აკისრია: „უფალო, ვითარცა იქსენ დანიელ პირისაგან ლომთაისა, ეგრე იქსნენ ამის წმინდისა ეკლესიისა მაშენებელნი ჯელთაგან ჯოჯოხეთისაგან“ (№ 23).

წარწერების ნაწილი კი ახალი აღთქმის სიმბოლურ მინიშნებებს, ალუზიებს მოიცავს. ბიეთის წარწერაში წმინდა ზიარების თემა ასახული: „მიღეთ და ჭამეთ ესე არს ხორცი ჩემი თქოენთოის...“ (ბიეთის წარწერა); წარწერა ეფუძნება მაცხოვრის სისხლისა და ხორცის ზიარების სახარებისეულ მისტერიას; მათეს სახარება გვამცნობს: „მოიღო იესუ პური და ჰმადლობდა და განტეხა და მისცა მოწაფეთა თვსთა და პრქუა მათ; მიღეთ და ჭამეთ: ესე არს ჳორცი ჩემი. და მოიღო სასუმელი და ჰმადლობდა და მისცა მათ და თქუა: სუთ ამისგანი ყოველთა: ესე არს სისხლი ჩემი ახლისა აღთქემისაი, მრავალთათვის დათხეული მისატყვებელად ცოდვათა“ (მათე, 26, 26-28; შდრ.: ლუკა, 22, 15-20).

ფიის ტაძრის ტრაპეზის წარწერა X საუკუნისა იოანეს სახარების ტექსტს ეხმიანება და მაცხოვრის განთქმული სიტყვების ერთგვარ ანარეკლს წარმოადგენს: „*მე ვარ ნათელი ქრისტეს სოფლისა //რომელი შემომიღვეს მე, არა [ვიდოდის ბნელსა]*“ (170). წარწერასთან დაკავშირებული წყარო, იოანეს სახარება, მითითებული აქვს ვალერი სილოგავას. იოანე სახარებაში წერია: „*მე ვარ ნათელი სოფლისაჲ. რომელი შემომიღვეს მე, არა ვიდოდის ბნელსა, არამედ აქუნდეს ნათელი ცხორებისაჲ*“ (იოანე, 8, 12); „*იყო ნათელი ჭეშმარიტი, რომელი განანათლებს ყოველსა კაცსა, მომავალსა სოფლად*“ (იოანე, 1, 9); „*მე ნათელი სოფლად მოვივლინე, რადთა ყოველსა რომელსა ჰრწმენეს ჩემი, ბნელსა შინა არა დაადგრეს*“ (იოანე, 12, 46). წარწერა შთაგონებულია ნათლის სიმბოლიკით, ნათლის ქრისტიანული გააზრებითა და ასპექტით.

4. წარწერებში ორსავე სოფელსა შინა სულიერი არსებობის მოტივს განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა. როგორც წარწერის დამკვეთი და შემსრულებელი, ასევე ის პირი, რომლის შესახებაც არის საუბარი წარწერაში, მოელის ცხოვნებას ორსავე სოფელსა შინა: „*† იესუ ქრისტე, დიდებულ-ჰყავ ორთავე შინა ცხორებათა მეორედ აღმშენებელი პატრონი ელისბაღ, დედა მათი ქრისტიანა, მეცხელრე მათი მარის, ძენი მათნი და ასულნი მათნი, ამინ*“;⁹ „*ქრისტე ღმერთო, ადიდე ორთავე ცხორებათა მანდატურთუხუცესი შალვა, ძითა და ძმითა...*“ (№ 27). „*აღეშენა ეკლესია ესე მათ ჟამთა შინა, ოდეს ლაშა მეფედ დაჯდა; ადიდენ ღმერთმან ორთავე ცხორებათა შინა...*“ (№ 18). კარნეთის წარწერაში ქართლის კათალიკოსის იოვანე ოქროპირის დიდებას ორსავე ცხოვრებასა შინა ევედრება მაცხოვარს წარწერის შემსრულებელი: „*ქრისტე, ადიდე იოვანე-ოქროპირი, ქართლისა კათალიკოზი, ორთავე ცხორებათა, იყავნ ამენ*“ (№ 80).

5. წარწერებში ჩვეულებრივია სულის შეწყალებისა და შენდობის მოტივის შემცველი შინაარსიც. იხტილას ტაძრის წარწერის შემსრულებელი გოგაისა და ჩქარაის წყალობასა და დღეგრძელობას სთხოვს მაცხოვარს: „*ქრისტე, შეიწყალე გოგაი და ჩქარაი და მოწყალე ექნენ და ადღეგრძელე*“ (№ 78).

საინტერესოა კუმურდოს ტაძრის ერთ-ერთი წარწერა, რომელიც სულის შეწყალებას ითხოვს, აწ უკვე გარდაცვლილი ადამიანის სულისა, რომელიც საფლავად მისულია, ხოლო სული მისი გამზადებულია ღვთის სამსჯავროზე წარდგომისათვის: „*† ქრისტე, შეიწყალე --- დადებული, საფლავად მისული*

⁹ ვ. სილოგავა. კუმურდო, გვ. 87.

და *სული გამზადებულ*“.¹⁰ წარწერაში ესქატოლოგიური ხედვაც იკითხება.

საინტერესოა იჩქით გურგენისძის სამი წარწერა, რომელთაგან ორი ვანის ქვაბთა მონასტერშია, ერთი კი წუნდის ეკლესიის სამხრეთის კედელზეა შემონახული. ვანის ქვაბებში დაცული ერთი წარწერა მონასტრისათვის ხატების შეწირვის ფაქტს აღნიშნავს და მლოცველებს სთხოვს, რომ მისთვის ილოცონ, მისი სული მოიხსენიონ ლოცვებში: „*† ესუ ქრისტე, აღიდე ორთავე შინა სუფევათა მეფეთა მეფე და დედოფალი თამარ, რომლისა ზე მე, იჩქითმან გურგენისძემან, აღვაშენე კედელი ესე და დავასუენენ ხატნი: მაცხოვრისაჲ, ღმრთისშობლისაჲ, ნათლისმცემლისაჲ, და ჯუარი წმიდისა სკძონისი; ვინცა ილოცვიდეთ, მეცა მომიკსენეთ*“ (№ 40). მეორე წარწერაში იჩქით გურგენის ძე შენდობას ითხოვს: „*† ესე არს სამკადრებელი ჩუენ, გურგენათი. მე, იჩქითმან აღვაშენე; შეძინდენეს ღმერთმან*“ (№ 39). იგი ფსალმუნთა სიტყვებითაა ნასაზრდოები და ეხმიანება დავით აღმაშენებლის საფლავის ქვაზე წარწერილ 131-ე ფსალმუნის მე-14 მუხლში გამოთქმულ მოსაზრებას: „*ესე არს განსასუენებელი ჩემი უკუნითი უკუნისამდე, ამას დავემკვიდრო, რამეთუ მონავს ესე*“ (ფს. 131, 14). იჩქით გურგენის ძის მესამე წარწერა წუნდის ტაძრის მისი და მისი მშობლების სულის საოხად აშენებას გვაუწყებს: „*† სახელითა ღმრთისაჲთა. მე, იჩქითმან გურგენისძემან, აღვაშენე ეკლესიაჲ ესე, მამული ჩუენი, სახელსა ზედა წმინდისა ნათლისმცემლისასა, სალოცველად ჩემთვის და მშობელთა ჩემთათვის*“ (№ 206). ასეთივეა 1064 წლის მირაშხნის წარწერა ალფ-არსლანის შემოსევის შესახებ. იგი ისტორიულ-პოლიტიკური მნიშვნელობით გამორჩეულია, მასში წარწერის შემსრულებელი ცოდვილად იხსენიებს საკუთარ თავს და გვიამბობს ჯავახეთის აწყვეტის შესახებ. იგი უფალს შესთხოვს, რომ გოჰარის, ყველა მირაშხნელსა და თვით წარწერის შემსრულებელს, გიორგა ბერს შეუნდოს. წარწერაში ცოდვათა აღნიშვნისას პოლიტიკური საზრისი იკითხება. დავიმოწმებ მხოლოდ ბოლო მონაკვეთს: „*უფალო, შეუნდვენ გოჰარის ცოდვანი, ამენ; და მირაშხნელთა ყოველთა შეუნდვენ, უფალო, ამენ; მეცა, ფრიად ცოდვილი მომიკსენეთ, გიორგა ბერი*“ (№ 125). ბავრის XV-XVI საუკუნეების წარწერაში, რომელიც მეგლაის საფლავის ქვაზეა შესრულებული, აგრეთვე, შენდობაზეა საუბარი, ვინც შენდობას იტყვის, მასაც შეუნდოს ღმერთმა: „*† ესე საფლავი მეგლაისი არს, შეუნდვენ ღმერთმან; და ვინცა შეუნდვენ თქუას, მასცა შეუნდვენ ღმერთმან*“ (№17).

¹⁰ ვ. სილოგავა. კუმურდო, გვ. 84.

საზოგადოდ უნდა აღინიშნოს, რომ წარწერებში არეკლილია ესქატოლოგიური მოტივი. განკითხვის დღისა და ღვთისაგან შეწყალების მოლოდინი გამოსჭვივის კუმურდოს ტაძრის წარწერათა უმრავლესობიდან, რაც ხუროთმოძღვართა, ხელოვანთა, ხელოსანთა ქრისტიანულ მრწამსს გამოხატავს. სამსარის X საუკუნის წარწერა მცხეთის ეკლესიის დაწვის შესახებ დავით კურაპალატს დიდი გასაჭირისაგან მხსნელად მიიჩნევს და ღმერთს შესთხოვს, რომ განკითხვის დღეს, ღვთის წინაშე წარდგომისას წინ დაუხვედროს მისი ღვაწლი: „*ქაშენდა წმიდაი ესე ვანი ღმრთისმშობლის სამკვიდრე, ოდეს ქართველთა მეფემან, კურაპალატმან დავით და ერმან ყოველმან ესე ვანი და კრებული შევუბრალა, მაშინ დიდისა ჭირისაგან გუიხსნა, და უფალო მოიხსენენ იგიცა დღესა მას განკითხვისასა. კულა დაეწერე, ოდეს საჯთა მცხეთისა ეკლესიაი დაწუეს და წმილისა ნინოს ხელი ტყუედცა წარიტანეს*“ (№ 148). მაგალითები კუმურდოს ტაძრის წარწერებიდან: „*† წმიდაო ეკლესიაო, შენნი მუშაკნი და ყოველნი მამსხნებელნი შენნი, დღესა მას საშჯელისასა დაიფარენ და შეიწყალე გლახაკი გიორგი ლოცვასა მომიკსენეთ*“;¹¹ „*† ქრისტე, შეიწყალე ოვანე ებისკოპოსი, ამისი ამშენებელი, დღესა მას*“.¹² ფოკის წარწერა მაცხოვარს, იესო ქრისტეს იხსენიებს როგორც „სიტყვას ღმრთისას“, რომელსაც ქართლის კათოლიკოსის იოანე ოქროპირის დიდებას ავედრებს ორთავე ცხორებასა შინა: „*ქრისტე, ძეო და სიტყუაო ღმრთისაო, ადიდე ოვანე-ოქროპირი, ქართლისა კათალიკოზი, ორთავე შინა ცხორებათა, ამენ*“ (№179).

საღვთისმეტყველო საზრისს გამოხატავს თმოგვში წმ. მარინეს ეკლესიაში შემონახული 1304 წლის წარწერა, რომელშიც წარწერის შემსრულებელმა სამინამმა საკუთარი თავი მოიხსენია, როგორც „მიუცთომლად შეცოდებული დაბადებული“, ე. ი. ცოდვილი; ქრისტეს ხატ-სახე წარმოაჩინა, როგორც „ღმრთისაგან დაბადებულთაგან მიუცთომელი“; იგი ღმერთს მიმართავს, ვითარცა „ძალასა შემოქმედსა“; აქ ერთმანეთს უპირისპირდებიან მაცხოვარი და წარწერის შემსრულებელი, რაც საღვთისმეტყველო საზრისით დატვირთული ანტინომიური გამოთქმებითაა გამოხატული: **მაცხოვარი – „ღმრთისაგან დაბადებულთაგან მიუცთომელი“**, ხოლო **სამინამი – „მიუცთომლად შეცოდებული დაბადებული“**, რაც საღვთისმეტყველო ლიტერატურაში დამკვიდრებული თავმდაბლობის მოტივის გამოხატულებაა. წარწერის შემსრულებელსვე აუშენებია ეს ეკლესია ღვთისაგან ხელდადებული წმ. მარინას მაღლით

¹¹ ვ. სილოგავა. კუმურდო, გვ. 83.

¹² ვ. სილოგავა. კუმურდო, გვ. 83.

წმინდანის სახელზე. ღმერთს შესთხოვს, რომ ღვთის მონას სამინამს მეოხი ეყოს ორსავე ცხოვრებასა შინა: „სახელითა ღმრთისათა, ... ღმრთისაგან დაბადებულთაგან მიუცთომელო, შენსა მიუცთომლობასა და ძალასა შემოქმედსა, [ქრის]ტე მიუცთომლად შეცოდებული დაბადებული შენი სამინამ რომლისათვის არა ვინ არს ხელისაძპყრობელი თუინიერ შენ ღვთაებისგან კიდე, წმიდაო მარინა, მაღლისა მის საღმრთოისა რომლისათვისა სისხლნი დასთხიენ. სახელსა შენსა ზედა აღმიშენებია ესე მცირე ეკლესიაი მონასა შენსა სამინამს მეოხ მეყავ ორსავე შინა ცხოვრებასა. აღეშენა ესე ეკლესიაი ქორონიკონსა ფკვ კელმწიფობასა [ყაზანისა და მეფობასა დავითისსა, ამენ“ (№ 70).

7. წარწერებში ხშირია წყევლისა და კრულობითი ტექსტები, რომელთა საჭიროება იმით აიხსნება, რომ საღვთისმეტყველო კანონი და წარწერის დამკვეთის, შემსრულებლის ან ტაძართან//წარწერასთან დაკავშირებულ პირთა სურვილი არ დაირღვეს. ამ თემის ტრადიციას ასახავენ ძველი საისტორიო საბუთები და ხელნაწერები, რასაც ქართული მასალის საფუძველზე კვალიფიკაცია მისცა ივანე ჯავახიშვილმა მონოგრაფიაში „ქართული სიგელთმცოდნეობა, ანუ დიპლომატიკა“.¹³ მასში გამოყოფილია სიგლის ნაწილები, რომელშიც კრულობით მოწმობას მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს. კრულობა წყველა-კრულვას გულისხმობდა და იმის წინააღმდეგ იყო მიმართული, ვინც სიგელით გათვალისწინებულ პირობას დაარღვევდა. სწორედ ამგვარი წყველა და კრულობა გვხვდება ეპიგრაფიკულ წარწერებშიც, რაც იმას მოწმობს, რომ ერთნაირი ფორმები იყო შემუშავებული ხელნაწერი წიგნების გადამწერთა, ისტორიული საბუთებისა და ეპიგრაფიკული წარწერების შემსრულებელთა მიერ. სათხის წარწერაში მითითებულია, რომ გიორგი შაზელისძისა და მისი ძეების სახელზე დაწესდეს ალაპი და ვინც შემდგომში იქნება მწირველი, წირვა არავინ დააკლოს. ვინც არ აღასრულოს, მასზე კანონმა იმოქმედოს: „† გიორგი შაზელისძესა და ძეთა მისთა შეუნდვენ ღმერთმან. დაიდვეს ორი ღლე ალაპი, რომე არცა ზედაშე და სეფისკუერი გამოვიდეს, ბარბარობად და მეორედ მოსლვად, ამა საყდარსა შიგან მყოფმა ვერავინ დააკლოს წირვავი, ჩუენმა მოძავალმან; და ვინცა დააკლოს, კანონსამცა ქუეშე არს; ამენ“ (№ 146).

ეფრემ ეპისკოპოსმა გაბრიელ კუმურდოელის სახელზე დააწესა ალაპი ყველიერის პარასკევს, ხოლო ალაპის შემცვლელს წყველა-კრულვას უთვ-

¹³ ი. ჯავახიშვილი. ქართული სიგელთმცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა. თხზულებანი. ტ. IX. თბ. 1996.

ლიან წარწერის დამკვეთი და შემსრულებელიც.

წყევლისა და შეჩვენების შემცველი სიტყვები წარწერის შემსრულებლის ან მისი დამკვეთის სურვილის შეცვლის მსურველთა წინააღმდეგ არის მიმართული: „*† სახელითა ღმრთისათა, მე, იოვანე ეპისკოპოსმან დაუდევე დღე ახუსება ალაპად ვაჩე ერისთავსა; ვინ შეცვალოს – კრულია ამით ხატითა ჩემითა ჯუართა*“;¹⁴ „*† დიდსა შაფათს – ალაპი მირდატისი; ქრისტეშობისი წინაღვე – გოლიათისა; ვინ შეცვალოს, კრულია ღმრთისა პირითა*“.¹⁵ კუმურდოს ტაძარში, რომელიც ღვთაების სახელობისაა, მთავარ სალოცველ ხატად მიჩნეული იყო მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის ტიპი, ღვთაების ხატი, რომელსაც, საზოგადო წესისამებრ, სხვა ხატების მსგავსად, საგანგებოდ სწირავდნენ ძვირფასეულობას. კუმურდოს ერთ-ერთი წარწერა 1027-1072 წლისა სწორედ ამგვარ შეწირულებას გვამცნობს და იგი იმითაც იქცევის ყურადღებას, რომ ზოსიმე კუმურდოელის ეს წარწერა კრულვის სიტყვებით მთავრდება; წარწერა დავითის ხელითაა შესრულებული: „*სახელითა ღმრთისათა. მე ზოსიმე კუმურდოელმან შევძოსე საკურთხეველი, ბარძიმფეშხუეში, ჯუარი და შევამკვე ხატი ღმრთაებისა კელითა დავითისათა. დაუდევე სალოცველად ბზვობისა ე, კკრთელესონითა; დეკანოზი შეუსუენებდეს წმიდასა სამებასა შესუენებითა. კრულია ამით ხატითა ვინ შეუცვალოს*“.¹⁶ საინტერესოა კუმურდოს ტაძრის XI საუკუნის წარწერა, ამა პავლე მანგლელის სააღაპე წარწერა, რომლის მიხედვით წარწერის შემსრულებელი ამა პავლესთვის ჟამისწირვისა და ლოცვის შეწევნას ითხოვს, ხოლო ვინც ალაპი არ გადაიხადოს, ღვთის წინაშე აგებს პასუხს: „*იანვრისასა ამა პავლესი ალაპი, მანგლელისი; ღმერთმან მის დღისა ჟამისწირვაი და ლოცვაი შეაწიენ. ვინ არა ვარდაიკადოს, ღმერთმან მისგან იძიენ; ამენ*“.¹⁷

განძის წმ. იოანეს ეკლესიაში დამოწმებულია წარწერა, რომელიც უჩვეულოა წარწერათმცოდნეობაში, თუმცა, შესაძლოა იგი სიგელებისა და ეპიგრაფიკული ძეგლების კრულობით ხასიათს ეხმიანებოდეს და ამ რიგის წარწერა-საბუთებში იყოს განსახილველი: „*უფალო არ შეიწყალე*“.¹⁸ იგი

¹⁴ ვ. სილოგავა. კუმურდო, გვ. 84.

¹⁵ ვ. სილოგავა. კუმურდო, გვ. 85.

¹⁶ ვ. სილოგავა. კუმურდო, გვ. 64.

¹⁷ ვ. სილოგავა. კუმურდო, გვ. 71.

¹⁸ ჯავახეთი, ისტორიულ-ხუროთმოძღვრული გზამკვლევი. რედაქტორი დ. თუმანიშვილი. ტექსტის ავტორები: ისტორია, ისტორიული გეოგრაფია: დ. ბერძენიშვილი. ნივთიერი კულტურის ძეგლები: ირ. ელიზბარაშვილი, ნ. ვახეიშვილი, ც. ჩანხუნაშვილი. თბ. 2000, გვ. 21.

პირველად გამოქვეყნდა წიგნში „ჯავახეთი“ (2000, გვ. 21).

8. ცალკე აღსანიშნია ის ფაქტი, რომ ზოგიერთი წარწერა უთითებს, თუ ვის სახელზეა აგებული ესა თუ ის ტაძარი, რასაც უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება. ზოგჯერ არაა შემონახული ინფორმაცია იმის შესახებ, თუ ვის სახელზე იყო აგებული ტაძარი, ხოლო წარწერა ინახავს ამგვარ ცნობას. მაგალითებად დავიმოწმებ სამსარის ყოველწმინდა ღვთისმშობლის სახელობის ტაძრის წარწერასა და წმ. მარინას სახელობის ტაძრის წარწერას თმოგვში, რომელიც სამინამის სახელითაა ცნობილი.

ამრიგად, ლაპიდარული წარწერები მრავალმხრივი ღირებულების ცნობებს გვაწვდიან. ისინი, ისტორიული, თავისთავადი მნიშვნელობის გარდა, ლიტერატურულ-ესთეტიკური თვალსაზრისითაც იქცევენ ყურადღებას. ლაპიდარულ, ფრესკულ, ჭედურ, ნაკაწრ და ნაქარგობებზე შესრულებულ წარწერებს ლიტერატურათმცოდნეობითი და სახისმეტყველებითი ღირებულება აქვთ. კერძოდ, ისინი, არცთუ იშვიათად, სარგებლობენ ბიბლიური წიგნებით და, შესაბამისად, ბიბლიურ მოტივებს, ალუზიებს, ხატ-სახეებს ასახავენ, საღვთისმეტყველო საზრისს გამოხატავენ, წარწერათა დამკვეთების, შემსრულებლების, ხუროთმოძღვართა აზროვნების ღონესა და მსოფლმხედველობას წარმოაჩენენ, გვამცნობენ იმასაც, თუ ვისი სახელობისაა ტაძარი. წარწერებში გამოიკვეთა ის თემატიკა და მოტივები, რომლებსაც ამა თუ იმ წარწერის შესრულებისას ეყრდნობოდნენ. აგრეთვე, ეს წარწერები ენის განვითარების ისტორიასაც ასახავენ და აჩვენებენ, რომ თითოეული მათგანი წარწერის შექმნის ეპოქაში არსებული სალიტერატურო-მწიგნობრული ენობრივი ნორმების შესაბამისად იქმნებოდა.

Nestan Sulava

**IMAGERY THINKING OF GEORGIAN INSCRIPTIONS
(ON THE EXAMPLE OF JAVAKHETI EPIGRAPHY)**

Summary

Georgian lapidary inscriptions give us a lot of valuable data. They attract our attention not only from the historical meaning, but also – their artistic-esthetical point of view. Lapidary inscriptions, fresco inscriptions, scratched inscriptions, inscriptions on chasing and inscriptions made on embroidery have got values for literature studies and imagery thinking. Namely, they often use biblical books and accordingly, reflect biblical motives, allusions, images and express theological opinion. They also show the ideology and the level of thinking of architects and of those who ordered inscriptions and of those who did them. They give us name of patron saint of a church. Inscriptions contain topics and motives they relied on. Biblical and theological inscriptions are of several types: inscriptions show the names to whom the people ask a help to save their souls, the God or any saint; the inscriptions are about the perception of the universe in a Christian way; they reflect biblical-evangelistical episodes and allusion; mention biblical characters; spiritual life of the residents of the world, motives of forgiveness; eschatological topic and the expectation of the Doomsday, the topic of curse and damnation; some inscriptions indicate whom a church is dedicated to. The article discusses four one-word long inscriptions of Kumurdo church: “Adam”, “Eva”, “tsai” (the sky), “kuekanai” (a country). These words represent the process of creation of the universe and perception of the universe by a man. “Adam”, “Eva”, “tsai”, “kuekanai” – these words are the symbols of unity of two lives. A church itself is a symbol of unity of these two lives which leads a man’s soul to the heaven. At the same time, the architect of Kumurdo church is an extraordinary person not only by his work but in theology too. He seems to be a well educated and great thinker. It is very important to mention that in many cases if not epigraphy we should never knew the patron saint of a church (ex. the inscriptions of Samsari church of St. Virgin and St. Marina’s church in Tmogvi).